

תוכן העניינים

ז	פתח דבר
ט	הקדמה
1	מבוא
1	0.1 מחקר כתבי היד של המשנה
2	0.2 תיאור כתב היד
2	0.2.1 היקפו
2	0.2.2 הסופר
3	0.2.3 מוצאו וזמנו של אוטוגרף הרמב"ם
4	0.2.4 הנקדן
5	0.3 המסורת הלשונית של אוטוגרף הרמב"ם
10	0.4 מטרת החיבור, תוכנו והיקפו
11	0.5 בין נוסח הפנים לנוסח הביאור באוטוגרף הרמב"ם
16	0.6 צורות הפסק והקשר

חלק ראשון – תורת ההגה: התנועות

23	פרק 1: שיטת הניקוד
23	1.1 סימנים לתנועות מלאות
24	1.2 שוואים וחטפים
25	1.3 דגשים
25	1.4 סימנים להבחנה בין אהו"י עיצוריות ונחות
26	1.5 סיכום
27	פרק 2: השווא
27	2.1 חילופי שווא/פתח
32	2.2 שווא במקום חטף
36	2.3 חילופי שווא/סגול-צירי
37	2.4 חילופי שווא/חיריק
39	2.5 סיכום

42	פרק 3 : החטפים	
42	חילופי חטף פתח / פתח ; חטף פתח / קמץ	3.1
43	חילופי חטף סגול / סגול ; חטף סגול / צירי	3.2
44	חילופי חטף קמץ / קמץ ; חטף קמץ / חולם	3.3
44	חילופים בין חטפים	3.4
46	חטף באות שאינה גרונית	3.5
48	סיכום	3.6
50	פרק 4 : u/o בהברה סגורה בלתי מוטעמת	
50	הברה סגורה במכפל	4.1
51	הברה סגורה בעיצור רגיל	4.2
55	סיכום	4.3
57	פרק 5 : e/i אחרי גרונית בהברה סגורה בלתי מוטעמת	
57	הברה סגורה במכפל	5.1
58	הברה סגורה שלא במכפל	5.2
61	סיכום	5.3
63	פרק 6 : הדגש הקל	
63	הערות כלליות	6.1
63	דגש באותיות בגדכפ"ת אחרי וי"ו החיבור	6.2
66	דגש קל אחרי שווא מרחף	6.3
67	דגש בבגדכפ"ת אחרי תנועה	6.4
67	רפה בבגדכפ"ת אחרי שווא נח	6.5
67	דגש "קל" באותיות שאינן בגדכפ"ת	6.6
70	פרק 7 : הדגש החזק	
70	דגש במ"ם שוואית של בינוני אחרי ה"א הידיעה	7.1
70	דגש ביו"ד לפני פתח גנוב	7.2
72	פרק 8 : רי"ש דגושה	
72	פירוט הדברים	8.1
72	דגש חזק ברי"ש במקורות שונים בהשוואה לאוטוגרף הרמב"ם	8.2
74	מסקנות	8.3
76	פרק 9 : השתנות התנועה a ל-u/o לפני רי"ש	

77	פרק 10 : ניקוד אותיות השימוש	
77	10.1 וי"ו החיבור לפני בומ"פ	
77	10.2 אותיות השימוש לפני יו"ד שוואית ביסודה	
79	פרק 11 : מילים שנוספה בראשן אל"ף	
79	11.1 הערות מקדימות	
79	11.2 אל"ף לפני שווא – אל"ף פרוסתטית	
82	11.3 אל"ף נוספת למילה שפתחה בתנועה	
84	11.4 סיכום	
חלק שני – תורת הצורות: הפועל		
87	דברי פתיחה	
89	פרק 12 : גזרת השלמים	
89	12.1 קל	
103	12.2 נפעל	
105	12.3 הפעיל	
109	12.4 הופעל	
110	12.5 פיעל	
116	12.6 פועל	
118	12.7 נתפעל	
123	פרק 13 : גזרת המרובעים	
123	13.1 פיעל	
124	13.2 פועל	
124	13.3 נתפעל	
126	פרק 14 : גזרת פ"א	
126	14.1 קל – עתיד	
127	14.2 קל – מקור	
127	14.3 סיכום	
128	פרק 15 : גזרת פי"ו	
128	15.1 קל	
129	15.2 נפעל	

תוכן העניינים

130	הפעיל	15.3
132	הופעל	15.4
132	הערות נוספות	15.5
133	פרק 16 : גזרת פ"נ	
133	קל	16.1
136	נפעל	16.2
136	הפעיל	16.3
138	הופעל	16.4
139	פרק 17 : גזרת עו"י	
139	קל	17.1
142	נפעל	17.2
143	הפעיל	17.3
145	הופעל	17.4
146	פיעל	17.5
147	פרק 18 : גזרת הכפולים	
147	קל	18.1
150	נפעל	18.2
151	הפעיל	18.3
152	הופעל	18.4
153	פרק 19 : גזרת ל"י	
153	קל	19.1
161	נפעל	19.2
162	הפעיל	19.3
164	הופעל	19.4
164	פיעל	19.5
166	פועל	19.6
167	נתפעל	19.7
168	פעלים מן השורש נ-מ-ה/נ-ו-ם	19.8
169	פרק 20 : גזרת ל"א	
169	קל	20.1
172	נפעל	20.2

תוכן העניינים

173		20.3
	הפעיל	
174		20.4
	פיעל	
175		20.5
	נתפעל	
177		20.6
	סיכום	
178		סיכום
178	עיקרי הדברים המאפיינים את אוטוגרף הרמב"ם	21.1
180	קווי ייחוד במסורתו של אוטוגרף הרמב"ם	21.2
181	מסורת אוטוגרף הרמב"ם ומסורות אחרות של לשון המשנה	21.3
185	תרומת כתב-היד למחקר לשון חז"ל	21.4
187	ביבליוגרפיה, קיצורים	
v	תוכן העניינים באנגלית	
ix	תקציר באנגלית	

פתח דבר

חיבור זה מתאר את מסורת הלשון של אחד מכתבי היד החשובים ביותר ללשון המשנה. כתב היד יצא מתחת ידו של הרמב"ם בעיצומה של המאה השתים עשרה ונמסר בחתימת ידו של "הנשר הגדול" ובניקוד חלקי. המחקר שלפנינו דן בהרחבה במסורת הלשון המשתקפת מן הנוסח, מן הכתיב ומן הניקוד של כתב היד. זכתה ד"ר תלמה צורבל, שזכות העיסוק במלאכה זו נתגלגלה על ידה בהדרכתו של אחד מחוקרי לשון חז"ל המובהקים של זמננו, פרופ' משה בר-אשר.

החיבור אושר לפרסום במסגרת "עדה ולשון" ע"י פרופ' שלמה מורג ז"ל כבר לפני עשור. אף הוא ערך אותו עריכה יסודית ומסרו לסדר דפוס לפני שנים הרבה (לצערנו לא הספיק פרופ' מורג לכתוב דברי מבוא לחיבור), אלא שעניינים טכניים עיכבו את פרסומו עד כה. משנקפו השנים היה על המחברת לעדכנו בהתחשב בפעילות הספרותית הנרחבת בלשון חז"ל בימינו ואף היה צורך לעורכו ולהתקינו לדפוס מבראשית. ואף שנתמהמה, הנה הגיעה השעה לברך על המוגמר. בטוחני שהחיבור ישמש אבן יסוד למחקר מסירה חשובה זו של לשון חכמים.

0.1 מחקר כתבי היד של המשנה¹

במאות השנים האחרונות ובפרט משלהי המאה הי"ט ואילך נתגלו כתבי־יד מעולים של ספרות חז"ל בכלל ושל המשנה בפרט. גילויים אלה עתידים היו לחולל מפנה חשוב במחקר לשון חכמים (להלן ל"ח). נתברר של"ח שבדפוסים רחוקה מרחק רב מזו שבכתבי־היד. בין ראשוני החוקרים שהדגישו את חשיבות מחקר לשון המשנה על פי כתבי־היד היה חנוך ילוז ז"ל. רבים ממאמריו כונסו בספריו "מבוא לניקוד המשנה" ו"פרקי לשון", לבד מאלה שנשתקעו בקונטרסים שערך ובספרו "מגילות מדבר יהודה". תרומה עצומה להמשך מחקר כתבי־היד של לשון המשנה תרמו מחקריו של פרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל, וראש כלולם מאמרו "לשון חז"ל", שנתפרסם בספר היובל לילון. קוטשר סבר שיש לבסס את המחקר על כתבי־יד מעולים, המשמרים במידה רבה את ל"ח המקורית. כתבי־יד מעולים אלה כינה קוטשר בשם "אבות טקסטים".

0.1.1 מקובל על הכול, כי יש בידינו כמה כתבי־יד של המשנה שהם מעולים ומהימנים, ואלו הם: כ"י קאופמן (להלן כ"י ק), כ"י פרמה א (להלן כ"י פא), כ"י קמברידג' (מהדורת לו; להלן כ"י לו), כ"י פרמה ב (להלן כ"י פב) וכ"י אנטונין לסדר טהרות. גם כאשר יוחד מחקר לשון המשנה לכתבי־יד אחר, הוא נעשה בדרך כלל בהשוואה לכתבי היד הללו ובמיוחד לכתבי־היד הנחשב לטוב מכולם, הוא כ"י ק. לכתבי־יד זה יוחדו מאמריו של קוטשר "לשון חז"ל", "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל" ו"ביצוע תנועות u/I בתעתיקי העברית המקראית, בארמית גלילית ובלשון חז"ל". גם רבים ממחקריו של פרופ' משה בראשער התבססו על כ"י ק, כגון בראשער, משוגות; בראשער, נשכחות.

כ"י פא זכה למחקר מקיף בתחום הפועל בעבודתו של ד"ר גדעון הנמן ז"ל. גם כתבי היד של המשנה המנוקדים ניקוד בבלי נבדקו בדיקה מקיפה. מחקרם של כתבי יד אלו נעשה בידי ד"ר אפרים פורת ונתפרסם בספרו "לשון חכמים לפי מסורות בבליות שבכתבי יד ישנים" וכן בידי פרופ' ישראל ייבין, שהביא בפנינו את פירות מחקריו העצומים בספרו "מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי". מלבד כתבי היד הנזכרים זכו כתבי־יד נוספים של המשנה לתיאורים שנכתבו כדברי מבוא למהדורות הפקסימיליות של כתבי היד, ואלו הם: פרופ' שלמה מורג כתב דברי מבוא לכ"י תימני למשנה נזיקין, קדשים, טהרות וכן דברי מבוא לסדר מועד של

המשנה כ"י בנוסח תימן; פרופ' משה בר-אשר כתב דברי מבוא לכ"י פר לסדר טהרות וכן מבוא לכ"י פריס (להלן כ"י פס). אף כמה מכתבי היד המקוטעים נחקרו, כגון כ"י דיינארד של המשנה שחקר פרופ' יעקב בן טולילה וכ"י אנטונין שחקר ד"ר א' נתנאל.

0.2 תיאור כתב-היד

0.2.1 היקפו

מא"ר נמצאים בידינו חמשת הסדרים הראשונים כמעט במלואם. סדר זרעים נמצא בשלמותו בכ"י הונטינגטון 117 בספריית בודליאנה באוקספורד. הדף האחרון של כתב-יד זה, הכולל חלק מן המשנה האחרונה בפרק ג' של מסכת ביכורים, נכתב בידי סופר אחר. הסדרים מועד ונשים מצויים בכ"י 72 ו-73 בספריית ששון לשעבר,² היום בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי שבירושלים. בסדר מועד חסרים דפים בראשיתו, והוא מתחיל בסוף פרק ז של מסכת עירובין. בסדר נשים חסרים דפים אחדים בסופו, והוא מסתיים בפרק א משנה ב של מסכת קידושין. דף אחד מסדר נשים (עמ' 17-18) נכתב בידי סופר אחר. ראשיתו בפרק ו משנה ה של יבמות, וסופו בפרק ז משנה ד של יבמות. הסדרים נזיקין וקדשים כרוכים יחד בכ"י 295 באוסף פוקוק בספריית בודליאנה באוקספורד. בסדר נזיקין חסרים הדפים הראשונים, והוא מתחיל בראשית פרק ח של בבא קמא. סדר קדשים שלם. כל חלקי האוטוגרף הללו כונסו יחדיו במהדורת הפקסימיליה שפרסם סלימאן בן דוד ששון (להלן ס"ד ששון) בהוצאת אייגר מונקסגורד, קופנהגן תשט"ו. מסדר טהרות נמצאו רק שלושה דפי טיוטה מן ההקדמה לסדר.³

0.2.2 הסופר

בעבר נחלקו הדעות על השאלה מי היה הסופר שכתב את כתב היד. היו שסברו כי זה אוטוגרף של הרמב"ם, והיו שחשבו שכתב-יד זה נכתב בידי סופר אחר, שהעתיק מן הטיוטה של הרמב"ם, ורק התיקונים שנעשו בו הם מידי הרמב"ם עצמו. סלימאן בן דוד ששון במבוא למהדורת הצילום, בפרקים ב-ו של המבוא, עסק

2. א"ר זכה לתיאור נרחב ומפורט בדברי המבוא שכתב סלימאן בן דוד ששון כפתח מהדורת הצילום שפרסם.

3. דף אחד מהם הוא מאוסף אדלר ושני דפים מגניזת לנינגרד. ראה בהרחבה על דפי טיוטה אלו בלארשייבר, אוטוגרף הרמב"ם. בנוסף לכך פרסם ש' אברמסון דף טיוטה של פירוש המשנה לבבא בתרא ה, ז, אף הוא אוטוגרף של הרמב"ם ("קטע מפירוש המשנה לרמב"ם בכתב יד", ספר "הדואר", למלאת לו 35 שנה, ניו-יורק, תשי"ז). קטע אוטוגרף נוסף מפירוש המשנה לסנהדרין פרסם ס' הופקינס. לדעתו אין זו טיוטה למהדורה הסופית, אלא מהדורה אחרת של פירוש המשנה לרמב"ם (ראה: Simon Hopkins, "Two New Maimonidean Autographs in the John Rylands University Library", *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*, Vol. 67, No. 2, Spring 1985).

בהרחבה בשאלה זו והוכיח באותות ובמופתים כי אכן זה אוטוגרף של הרמב"ם. דעה זו הביע גם ש"מ שטרן, באותו הזמן לערך, בתרביץ כג,⁴ ושוב ש"מ שטרן וס"ד ששון בתרביץ כט.⁵ את הדעה האחרת הביא י' בלאו בתרביץ כז⁶ ושוב בלאו בתרביץ לג.⁷ אולם נראה שהוויכוח נסתיים. בשנת תשמ"א פרסמו י' בלאו וא' שייבר את דפי הטיוטה מההקדמה לסדר טהרות מא"ר, ופתחו את דברי ההקדמה שלהם במשפט זה: "זכה פירוש המשניות של הרמב"ם ורובו נשתמר באוטוגראף".⁸ כמו כן בהערה מס' 11, שם, נאמרים דברים המאששים את הדעה שכתב היד הוא אכן אוטוגרף הרמב"ם. נראה, אם כן, שכיום הכול בדעה אחת, ואין עוד חילוקי דעות בסוגיה זו.

0.2.3 מוצאו וזמנו של אוטוגרף הרמב"ם⁹

מאחר שיודעים אנו מי הוא הסופר, אין עוד קושי לקבוע את זמנו ואת מוצאו של א"ר. יתר על כן, הרמב"ם בעצמו בדברי הסיום לפירוש המשניות שלו מוסר פרטים חשובים בעניין הזמן והמקום של חיבור זה. מן הדברים עולה שהרמב"ם החל את החיבור בספרד, המשיכו תוך כדי נדודים וסיימו במצרים בשנת 1168. הכתיבה ארכה כעשר שנים. בצדק רב העיר בעניין זה ס"ד ששון כי אין לדעת, אם הרמב"ם העתיק את כל כתב היד לעותק נקי במצרים קרוב לשנת 1169, או שחלקי כתב היד הועתקו על ידו בהדרגה במקומות שונים במהלך השנים 1158–1168.¹⁰ אך לעצם העניין שאנו עוסקים בו, מחקר מסורת הלשון המשתקפת מא"ר, אין נודעת חשיבות רבה לשאלה זאת, ואפרש את דבריי: הפרש הזמנים אינו גדול; ולשאלת המקום או המקומות, שבהם נכתב החיבור, אומר כאן דברים אחדים. את מסורת לשון המשנה שלו ינק הרמב"ם בצעירותו בקורדובה שבספרד. שם גם החל בכתיבת החיבור הזה, שהוא אחד מ"חיבורי הנעורים" שלו. אין ספק בעיניי, שמסורת קריאת המשנה שרכש בצעירותו בבית אביו, שהיה מורו המובהק, היא המשתקפת בחיבור זה, ואין הבדל אם נתחבר כולו במקום אחד או נתחברו חלקים ממנו במקומות אחרים. לדידנו כתב יד זה עשוי לשקף מסורת קריאת המשנה שהילכה בקרב יהודי ספרד בעיצומה של המאה הי"ב.

4. ראה שטרן, פירוש המשנה.

5. ראה שטרן-ששון, על טופס פירוש המשנה.

6. ראה בלאו, האמנם אוטוגראף.

7. ראה בלאו, פירוש המשניות.

8. ראה בלאו-שייבר, אוטוגראף הרמב"ם, עמ' 5.

9. בפרק ארבעה-עשר של המבוא למהדורת הצילום דן ס"ד ששון באריכות בתולדות כתב-היד,

שם מתוארים הגלגולים הרבים שעבר א"ר מראשיתו ועד ימינו.

10. ראה ששון, מבוא, עמ' 28.